

25 שנים למרד גיטו ביאליסטוק

ב־16 באוגוסט 1943, הקיפו יחידות ה־ס.ס. את הגיטו בביאליסטוק. סודעות גדולות פירסמו את הצו המחייב את כל האוכלוסיה להתקבץ ברחוב וירוביצקה. על מנת להישלח למחנות עבודה.

המטרה האמיתית היתה: שילוחם של כלואי הגיטו למחנות ההשמדה במאידנק ובאוישביץ.

כך תוכל סופית הגיטה שנראה היה לנו, ליהודים המקומיים, שריד אחרון של אקובוצים היהודיים הגדולים בערי פולין.

באותו יום, ה־16 באוגוסט 1943, פרץ המרד בגיטו. מאז חלפו 25 שנה. הרי זו תקופה ארוכה למדי המזכה אותנו לקחת בדינו את איזמל הניתוח ההיסטורי.

חכמי ההיסטוריה, בעלי המבט החודר לעתיד הקיום היהודי, תובעים מאיתנו לראות את המאורעות בפרספקטיבה היסטורית כוללת. לעתים אפנים, מוכנים הם להתחייס בסלחנות לאלה „שהיו שם“, ורק להם מוכנים לוותר על התביעה לגישה ראציונלית צרופה. כי הרי ברור להם, להיסטוריונים המקצועיים, כי הזמן המתמשך על פני תקופות ועונות, חייב להוליד גישה וראיה חדשה, וכך למשל, מנסים לראות ראייה „חדשה“ את הפקידו של היודנראט. כך מנסים גם להסביר, כי ייתכן והמרד בלם את מאמצי ההצלה וכי המאבק על הקיום היהודי, התמצה תמיד, וגם בגיטו, בשמירת החיים והתחדשה היהודית. אין ספק: פרספקטיבה היסטורית וראיית המאורעות בהקשרם בין עבר לעתיד — דבר שבהכרח הוא, אולם השאלה הנשאלת היא: מה משמעותה של פרספקטיבה היסטורית זאת? אם היא מודרכת עליידי עובדות בלתי נכונות, או ניתוח עובדות העבר מנקודת ראות של המציאות בה אנו חיים כיום, 25 שנה אחר המאורעות, הרי שהיא פסולה. דיון על נרשא זה, מנקודת ראות הנתיב הארוך של מאבק הקיום היהודי, אינו יכול להתבסס על התעלמות מהעובדות הייחודיות הקשורות בתקופת השלטון הנאצי, בתוכניותיה, שיטותיו ותוצאותיה.

ד"ר ש. דטנר כותב ברשימותיו המתפרסמות בחוברת זו של „ילקוט מורשת“, כי „טענות הבאות באיחור, שייכות לסוג התרגשות הקטנוניות“, יתר על כן: טענות הבאות באיחור, ומנקודת ראות של מציאות אחרת, מתוך התעלמות מהמציאות האובייקטיבית דאז, שייכות לסוג התפיסות המסלפות ביודעין את ההיסטוריה.

המתתרת היהודית הלוחמת, בגיטו ביאליסטוק, קמה לא בבת אחת ולא בלי התלבטויות. החזית המאוחדת של האירגון, או האירגונים שהיו קיימים בגיטו, קמה ממש ערב המרד. ישיבת הניסוד המשותפת, בחירת המטה, קביעת המפתח להרכבת וחלוקת העבודה בין חבריו, התקיימו ימים ספורים לפני החיסול והגירוש, ב־16 באוגוסט 1943. הציר ביאליסטוק שימשה כעיר־מחוז לכל האזור שצורף על ידי השלטון הנאצי לפרוסיה המזרחית. מחוז זה הפריד בין הגנרל־גוברנאטנט, לבין רוסיה הלבנה וליטא, כדי להגיע מווארשה לאזורים המזרחיים של פולין מלפני המלחמה. צריך היה לחצות שני גבולות: אחד במליקוניה (בקירבת טרבלינקא), מערבה לביאליסטוק, ושני, בסביבת וולקוביסק או מרצ'ינקצה (אחרי גרודנה), מזרחית לביאליסטוק. עובדה זאת קבעה לא

מעט בקיטתה של המחתרת היהודית, לה שימשה ביאליסטוק נקודת מפגש וקשר בין הביטארות, ותנועת ההתנגדות והמרד בוויילנה ובווארשה. עובדה זאת קבעה גם מבחינת המרד השלטון הנאצי.

בביאליסטוק הופעלו החוקים שהיו נהוגים ברייך השלישי. לדוגמה: בשטח הגנרל-גוברנאמנט, מותר היה ליהודים, עד קיץ 1942, לנסוע ברכבת בין עיר לעיר, לפי רשיונות מיוחדים, ואילו לפולנים, הותרו קרונות מיוחדים ברכבת עליהם היה כתוב: Nur für Polen. לעומת זאת, חייב היה כל פולני שרצה לנסוע מעיר לעיר באיזור ביאליסטוק, להצטייד בתעודה מיוחדת מטעם הפוליציי-פרוידום.¹ רשיון זה, יכול היה פולני להשיג רק בהציגו ניטוקים סבירים למסעו, ליהודים לא ניתנו רשיונות כאלה בשום מקרה, ועוד: בשטח הגנרל-גוברנאמנט, היתה קיימת עד שלב מסוים, על כל פנים, כלפי הפולנים, מעין שיטת שיפוט. באיזור (בצירק) ביאליסטוק לא היתה אפילו העמדת פנים. אנשים נאסרו, נעלמו ולא ניתן היה לברר דבר על גורלם. כן לא היתה באיזור ביאליסטוק, משטרה פולנית (שנקראה בווארשה — „גראנאטובי“).²

ביאליסטוק השתייכה בשנים 1939-1941, לבילורוסיה המערבית, כלומר, צורפה לברית-המועצות. גם עובדה זאת קבעה לא מעט, ולשם הדגמה אביא את העובדה הבאה: בהגיעי בשליחות ראשונה של ה"פ.א. (מפראייניקטע פארטיזאנער אורגאניזאציע" בגיטו וילנה) בסוף 1941 בוויילנה, דרך ביאליסטוק לווארשה, כדי לשכנע, כי יש להקים בכל גיטו גויטו, חזית מאוחדת למלחמה נגד הנאצים ולהכנת המרד, ביקשתי להיפגש בווארשה, עם יוסף לברטובסקי, המנהיג הקומוניסטי בגיטו, ואמנם, באמצעותו של מרדכי אגליצ'י נפגשתי איתו ושאלתי ממנו, האם יוכל להורות לחבריו בביאליסטוק שיסכימו אף הם להקים חזית משותפת עם התנועות הציוניות, כדוגמת ה"פ.א. בוויילנה. תשובתו היתה: ביאליסטוק הפכה משנת 1939 לטריטוריה סובייטית, ואין לי זכות לתת הוראות לחברים הפועלים בשטח שאיננו בתחום סמכותי. אמרתי לחברים שלנו, לו הייתי אני במקומם, הייתי הולך בדרכם של החברים בוויילנה.³ (הכוונה היתה לויטנברג וחבריו, שהיו שותפים ובעלי ברית בחקפת ה"פ.א.).

העובדה, שביאליסטוק היתה טריטוריה סובייטית בשנים 1939-1941, קבעה לא במעט את הרעב הכוחות ברחוב הלא-יהודי, מחוץ לגיטו. באיזור ביאליסטוק לא פעלה מתחת של ה"פ.א. (המפלגה הקומוניסטית), לא פעלו שם יחידות א.ל. (הארמיה לדוברה — הזרוע הלוחמת של ה"פ.א.), לעומת זאת, פעלו שם יחידות סובייטיות ויחידות של א.ק. (הארמיה קראיובה מיסודה של הממשלה הפולנית הגולה בלונדון), ה"א.ק. לא הכירה כמובן, בגבולות שנקבעו ב-1939 — לפי הסכם מילטוב-ריבנטרופ.

ידוע יחסם העזין של החוגים המחתרתיים בעיר והיחידות הלוחמות ביערות מיסודם של ה"א.ק. ליהודים. באיזור זה, הצטיין יחס זה באיבה חריפה ומיוחדת, ליחס ערץ כזה, מצדה של ה"א.ק., זכתה גם המחתרת היהודית והאירגון היהודי הלוחם בגיטו ביאליסטוק. נזכרת אני בספח נפשו של מרדכי טננבוים, מפקד המרד, כאשר חזר מהפגישה עם נציגי ה"א.ק. בפגישה זו הוברר כי במקום שהמחתרת היהודית תזכה לסיוע מצד ה"א.ק., באו הפולנים הללו בתביעות מהמחתרת היהודית, עם כל האבסורד שבדבר, הרי היה בזה גם

1. רק לפולנים.

2. ראשות המשטרה.

3. כינוי שנגזר מצבע המדים הכחול-כהים (גראנאט) של המשטרה הפולנית.

צד אופייני. הם ביקשו סמליות מ. לארגן את התעמולה בקרב הגרמנים, ואילו בכל הנוגע לנשק, אותו ביקש נציג המחתרת היהודית להשיג, באה התשובה הידועה לשימצה. שהתפרסמה ביומנו של מ.ט. "דפים מן הדליקה", במכתב זה, מתגלה כל הצביעות, ההתחמקות ואי-התחשבות במצבם המיוחד של היהודים, אזרחי פולין. המיועדים להשמדה טוטאלית. במכתב חסובה זה נאמר: "מאוד לא נעים לנו להודיעכם, כי כמות הנשק שבידינו מצטרת מאוד. מתנדבים יש לנו די והותר".

*

במלואת 25 שנה למרד בגיטו וארשה, התפרסמה בפולין שורת עבודות, הבאות להוכיח כי המחתרת הפולנית עזרה, הצילה ואף תמכה גם בנשק במחתרת היהודית. גישה זו, באה לביטוי במאמרים שהתפרסמו בשבועון הידוע "פוליטיקה", מפרי עטו של א. רוטקובסקי (11.5.68) ובמאמרים של רושינק, סגן שר התרבות, בספרים של ה. בארטור שבסקי⁴ ועוד. ידוע כי חלק מסויים של המחתרת הפולנית, ביחוד אנשי א.ל., עשו לא מעט כדי לעזור לנו. אם כי יכולתם היתה אז, מוגבלת למדי. ידוע גם תפקידה של "המועצה לעזרת ליהודים" על שם קונרד ז'גוטה⁵ ודאי פעלו במועצה זאת, אנשים אצילי רוח ולא אחד מניצולי השואה חב להם את חייו. אך אין טעם להרחיב כיום את תחום פעולותיה של מועצה זאת על איזור ביאליסטוק. כפי שעריים זאת חוקרי ההיסטוריה בפולין, אשר על ידי הפרזות, רוצים להוכיח הנחת שאין לה יסוד במציאות. ערכם ומקומם של החוגים, האישים, האירגונים, כמו פ.פ.ר., א.ל., והמועצה לעזרת ליהודים, שמור בהיסטוריה של המאבק והמרי היהודי ואין להוסיף על כך עובדות שאינן מתיישבות עם המציאות. האמת היא, שביאליסטוק וסביבתה היו, מבחינת הקשר עם המחתרת הפולנית, מחוץ לתחום. המחתרת בגיטו, שיתפה פעולה עם קבוצות ואישים פולניים, בילורוסיים ואחרים, ביחוד גבר שיתוף פעולה זה, לאחר השמדת הגיטו, כאשר קבוצת בחורות "אריות" (יהודיות המחופשות לפולניות) שגותרו מחוץ לגיטו, פיתחת בעיר ובסביבתה, פעולה עניפה בהספקת ציוד, איסוף ידיעות, גיוס אנשים להכנת פעולות חבלה למען הבריגדה הפארטיזאנית הסובייטית ע"ש "קוסטוצ'יו קלינובסקי".

עובדות אלה, המתייחסות ליחודו של איזור זה, חשובות, על מנת להבין את מהלך המרד ואת המשך הלחימה של הפארטיזנים היהודיים ביצר, ושל המחתרת היהודית מחוץ לגיטו.

ובכן:

- א) בעת קיום הגיטו, היו הקשרים עם החוץ, רופפים למדי והם הצטמצמו לקבוצה קטנה של 3-4 חברים מהשוה"צ. באמצעותה של שיינה פאט (חברת פרעלי ציון שמאל), קשרים אלה, התייחסו בעיקר לשרידים של אירגון מחתרתי שהותירה המפלגה הקומוניסטית הסובייטית, ערב נסיגת הצבא האדום ב"1941, קשרים דומים, המבוססים בעיקר על קשרים בין אישים, ציינו גם את פעילי המפלגה הקומוניסטית בגיטו.
- ב) אחר השמדת הגיטו, היו הבחורות היהודיות שבעיר, אחראיות לאירגון המחתרת האנטי-פאשיסטית הכולל, בעיר ובאיזור, הן היו חייבות להתייצב ולמסור דו"ח רק בפני מטה הבריגדה הפארטיזנית הסובייטית.

4. מרדכי טננבוים-תמרוק, דפים מן הדליקה עמ' 110.

5. W. Bartoszewski, Zofia Ławinówna—Ten Jest z Ojczyzny mojej, Kraków 1966.

6. שם כינוי למועצה שהקימו אישים וגופים פולנים לעזרת יהודים סמחחרים.

ג) מקום מיוחד תפסה היחידה הפארטיזנית היהודית, שאנשיה הורכבו ברובם, מיוצאי שני האירגונים, שפעלו בגיטו בתחום זה. האירגון האחד היה משותף לקומוניסטים ולהשוא"צ, ומטרתו העיקרית היתה, להכין את המרד בגיטו, ואילו האירגון השני שהתפלג מהמפלגה הקומוניסטית ובראשו עמדה יודיתה, פלג זה עזב את האירגון הקומוניסטי בגלל הוויכוח על גיטו ויער. אנשי יודיתה דגלו ביציאה מהגיטו ופסלו כל מחשבה על הכנת מרד בין החומות.

אחרי השמדת הגיטו ואחרי שורה של מצודים שעברו על היחידה היהודית, התאחדו כולם ביצר, ליחידה לוחמת אחת, למעשה, פעלה יחידה זאת כבידוד מוחלט, בסביבה עוינת, ביערות, בהיעדר תנועה פארטיזנית לאייתחוד, עד שהופיעו היחידות הראשונות של צנחנים סובייטיים, ובעקבותיהם מחנה פארטיזני מאורגן ומצויד היטב, ואז, צורפה גם היחידה היהודית למחנה הפארטיזני הסובייטי, אך זה קרה רק בתורף של 1943-1944, כשלושת רבעי שנה לפני השיחרור.

ד) באיזור פעלו יחידות א.ק. שאף הן ותארגנו בתקופה מאוחרת למדי, מטה הבריגדה של הפארטיזנים הסובייטיים, ניסה לקשור קשרים עם יחידות אלה, על מנת להאם פעולה אחת, כדאי לציין, כי מטה הבריגדה, פנה לבחורות ה"ארוות" (המפקדים הסובייטיים שביצר, היו נחגים לקרוא להן "דייבצ'אטה" (נערות) — מילה שהפכה למושג בימים ההם), שהן תמצאנה בעיר קשר לפולנים הממונים על יחידות א.ק. ביצר, ודרכם להגיע למשא ומתן עם מפקדי ה"א.ק. באיזור, ואמנם הוקם קשר כזה, בין שני הכוחות המזוינים שביצרות התנהל מ"מ שהושסק לעתים, אם על ידי קרבות הדדיים ואם שנפתיים בהסכמים הדדיים. בשביל היהודים שביחידות הפארטיזניות — כל מוצא מעין זה, היה רע: הסכם עם א.ק. פגע ביהודים שאסור היה להם לגלותם לעיני ה"א.ק. וגם קרבות עם הפולנים לא בישרו טובות, בעיקר כאשר ידם של אנשי ה"א.ק. היתה על העליונה.⁷

ההכנות למרד בגיטו, כמו ההכנות להקמת יחידות פארטיזניות, התבצעו אם כן, בתנאים המיוחדים של האיזור הזה, כאשר פרץ המרד בגיטו, היו במקום למעלה מ-40 אלף יהודים, גראה היה לנו, שזוהי השריד האחרון מיהדות פולין, מכל מקום, ערי השדה שבאיזור, סהרו מהיהודים עד סוף 1942. האקציה הגדולה, הראשונה בביאליסטוק, החלה ב-5.2.1943, ומשכה שבוע תמים, עד אז היו מעין חטיפות של מאות ואלפים של יהודים בימים הראשונים של הכיבוש.

במשפטים שנערכו בגרמניה לפני זמן גד הפרשעים הנאצים בביאליסטוק, טענו הללו, כי בבית-הכנסת הגדול נכלאו "רק 600 יהודים", ואילו לנו ידוע כי היו שם קרוב ל-2000 איש. אותם שרפו יחד עם בית-הכנסת, אבל, כאמור, כל זה קרה מיד עם התחלת הכיבוש, ועד פברואר 1943 שרר שקט יחסי בגיטו. הגיטו היה "פרדוקטיבי", בראשו עמד המתגרס אפרים באראש, היור בפרעל של היודגראט. אין ספק שהיה איש בעל מעוף ואופי חזק, תפקידו של איש זה, ניתן לסיכום בצורה חד-משמעית: ש ל י ל י ת. אך כדי להגיע לסיכום הזה, יש לדעת את העובדות על כל היותן מורכבות. פעמים מעלים חלק של העובדות בתסתמך על באראש, כדי להוכיח כי יכול היה להיות גם יודגראט "טוב". לא פעם, כאשר מנסים לראות את הגיטו בעיניים של ההוזה, בלי רטרופקטיבה, בלי עומק של הזמן

7. ר' תד"ח הרשמי שנמסר למפקדת העליונה של התנועה הפארטיזנית הסובייטית, המקור בארכיון "מורשת" ונחפרסם בילקום מורשת" ב' ובתוספת לספרי "אנשי המחתרת".

המקום, מעלים את יודגראט בביאליסטוק, כדוגמה וכתוכחה לתפיסת ההצלה מול תפיסת המרד, תובעים למען באראש, לפחות יחס אמביוואלנטי. כמובן, לא כל תושבי הגיטו ראו בו מוליך שולל, שסופו בגידה. האיש הקטן, הסובל חוסר האונים, מול המסכנה הנאצית האדירה, ראה בו את האיש החזק, שעליו יוכל להשליך את יתבו, ואמנם באראש תופיע כאיש שעליו אפשר לסמוך ושבידו הבטחה יוציא את הגיטו מכל צרה.

זהרי ב. דפים מן הדליקה — יומנו של מרדכי טננבוים, אנו מוצאים דברים חיוביים על באראש. אך ה"דפים" נפסקים בתקופה של טרם הקרע הגדול שחל בין מרדכי טננבוים ובין באראש. הם נכתבו ברגעי מתיחות, עת ניסלסל הכותב בין תקווה ליאוש, הם נכתבו במקוטע ובהיחפז. לא פעם היה מ.ט. מזמין את אדק בורקס, בהיותו עוד בחיים, ומשמש בתפקיד של מפקד אירגון המחתרת המקביל לזה של "דרור" ואותי, כדי להקריא לפנינו את שהעלה בקדחתנות על הגייר, בטרם יישלחו הדברים למחבוא שמתוך לגיטו. דברים אלה של מרדכי נכתבו תחת רדסם הרגע, והוא הפסיק לכתוב כאשר התקרבו ימי ההכרעה, וכאשר תועמד בראש החזית המשותפת של האירגון היהודי הלוחם.

דארי, דמותו של באראש היתה מורכבת יותר מאשר דמותם של אנשי יודגראט שהכרנו בגיטאות אחרים. ננסה לסכם קורים ייחודיים אלה:

(א) הוא ידע את אשר התחולל בניטאות אחרים ועל ההשמדה בפונאר, ואחר כך בטרבלינקה. הוא אפילו ידע מפינה על התמנהגה בנאזים — הניסוי והרצח בחלמנו.

(ב) הוא שמר על קשרים עם אנשים אחרים באירגון הלוחם, ואף סייע בסידור לא מבוטלת.

(ג) באותו זמן, ולמרות מה שידע, ולמרות הקשרים איתנו, ניסה להציל (לדעתו, באמת ובתמים) את הגיטו באמצעות עבודה "פרודוקטיבית", סדר, משמעת וציות לחוקים ולצווים הנאציים.

(ד) בעניין זה של ציות, הוא גילה יושרה משלו ותנופה כלכלית בלתי רגילה, הוא ידע להתהלך עם הנאצים הן בעזרת שוחד והן בסיוע תכסיסים מחוכמים.

(ה) הוא לא הסגיר את אנשי המחתרת כל עוד לא היה נאלץ לעשות זאת. מנקדת ראות של סעיף ג'—ד' כלומר, הצלת הגיטו באמצעות יעילותם של היהודים התנועת שיוכלים להפיק מעבודתם ומרכושם, השליטים הנאציים.

(ו) כאשר צריך היה לבחור בין השירות לגרמנים (למובת היהודים, כמובן...) לבין הלוחמים (שכפומבי הוא טען שהם ימיטו אסון על הגיטו) בחר בשירות לגרמנים.

(ז) התוצאה: כמו כל יודגראט וכמו כל יושב ראש של יודגראט, שלא קשר את גורלו עם הלוחמים, גם הוא לא הצליח להציל את הגטה, לא הציל אף יהודי ואף לא עלה בידו להציל את עצמו ואת משפחתו. כאשר הגיטו הושמד כליל ונשארו כמה מאות "מכובדים" שמתפקידם היה לסיים את השירות עד תום, ולהפקיד את רכוש היהודים בצורה מסודרת ויעילה — היה באראש ביניהם. הוא פנה אז לנציגים של האירגון היהודי הלוחם, שעוד המשיך בקרבות בלילות בגיטו המושמד, וביקש הצלה לעצמו ולמשפחתו. גם המכובדים וגם באראש הוצאו להורג. הם הוכלו בקרונות חסומים למתנות השמדה. מי שטרען לזכות השלטון העצמי בגיטו, נקלע לאותה שיכחה מדעת ביחס למציאות של אז. גרמניה הנאצית החליטה על ה"פתרון הסופי" — תהשמדה המוטאלית של העם היהודי. המחתרת היהודית אמנם לא ידעה את נוסח ההחלטה ואת המרצע בו התקבלה, אך המחתרת ידעה, לפי ניתוח המאורעות והעובדות, כי זהו המציאות ותוכנית ההשמדה

הטוטאלית תהא העובדה המכרעת במציאות זאת. ביאליסטוק היתה נקודת צומת ומוקד חשוב במפת האירגון היהודי הלוחם. ראשי התנועה החלוצית הגיעו לשם, אם במעבר ואם בשליחות לצמיתות. "עד הסוף", במרד ועד תום, פעלו שם אדק בוראקס, מרדכי טננבוים, זרח וילברברג ואף אנוכי. פעילים קומוניסטים רבים במערב פולין, מזאראשה ומלדור, שהו בביאליסטוק מ־1939. היה אם כן בגיטו, ריכוז של פוטנציאל לוחם בעל הכרה מעל לכל המסוער.

אין להתפלא שיהודים אשר חיו בגיטו, לא ידעו על ת.פ.ה.ה. הסופי, ובמידה שהגיעו אליהם הידיעות המהירות, טבעי ומוכן הדבר, כי הם דחו את האמת ונאחזו בכל ויז של אשליה. אך כיצד ניתן כיום, 25 שנה לאחר המעשה, כאשר ידועות כבר העובדות כולן, להשקיף על התקופה הזאת, תוך דילוג על הנקודה המכרעת הזאת, בקומפלס ששמו "קיום יהודי", והיא ההשמדה הטוטאלית. האין לתמרה על כך שנערך חלוצי בניית-המחנה שמשקדם עצמו היה בן 24, הבינו אז את העיקר. יש בזה משהו מעוסקה של התחושה והתודעה היהודית בכל משמעותה. אם כן הדבר, אין לקבל היום דיון כלשהו על התקופה הזאת, מבלי שהנקודה המכרעת של ההשמדה הטוטאלית תשמש נקודת מוצא לכל ניתוח, לכל דיון, לכל פרספקטיבה היסטורית ביחס לגיטו ולמרד בו.

העובדה שחלק גדול מאנשי הגיטו, ששמעו על התשמדה אך לא יכול היה להמשיך לעצמו משמעותם של מעשים אלה — שובדה זו אינה מצדיקה אִי־הכנת משמעות זאת ע"י מלומדים כיום, אם יכולים להיות, "חכמים לאחר מעשה", הרי רק באותו מובן של הבנת־יתר, מתוך ידיעת־יתר של העובדות ולא להיפך, אין לשכוח כי אפילו היוֹדְנֵרֶאט ה־"טוב", זה שבראשו עמד אדם כבאראש, שלכל הדעות, לא היה איש מושחת, — גם הוא נכשל, והוא נכשל בדבר המכריע. בכך שכיוון את היהודים לא בדרך המאבק והפרת הסדר הנאצי, אלא להצלה מדומה שסופה מוות, אם יודנראט זה נכשל — איזה יכול היה להצליח? לא הייתי תובעת משום יודנראט יותר מאשר זאת, שיאמר ליהודים את האמת כולה, ויציע להם לנסות להציל את עצמם בדרך כלשהי. אין זו תביעה פרחיקת לכת. בסופו של דבר, זאת היתה גם התביעה של האירגון היהודי הלוחם, שהושגתה ליודנראט, זה היה הצד השני של האירגון הלוחם, האירגון להצלה. הייתי אפילו עוד יותר מצניעה לכת, והייתי מסתפקת בכך, שהיודנראט, שחלק בדרך של הצלה, "פרודוקטיבית" בתחילתו של הגיטו, ישנה את דרכו וטעמו בסמוך לכליון. אך האמת היא מרת יתרה, משהחלו בהפצת האשליה, בוריעת מבוכה ובכניעה וחוסר אונים, סיימו בבגידה בשעה הגורלית.

כאמור, קמה תחושת המאחרות של האירגונים הלוחמים בגיטו, מאוחר למדי, איחור זה בין היתר, בא גם מתוך היחס ליודנראט, השומר־הצעיר קיים שתי חזיתות, והשתיים לשני "בלוקים" בעת וכעונה אחת. חזית אחת קיימנו עם "דרור" וחזית שנייה עם הקומוניסטים. הדבר נעשה ביריעת שני הפארטנרים. לקומוניסטים היה בגיטו כוח לא מבוטל בגלל הצטרפות של פליטים מהמערב ובגלל עקבות השלטון הסובייטי שעד פרוץ המלחמה ב־1941 גם הכוח החלוצי היה רב, למרות פירוקו בשנות השלטון הסובייטי, רק חזית משותפת של שני כוחות אלה, יכלה להוביל את הגיטו למאבק מזוין. צריך היה, אם כן, להתגבר על מושגי שיגרה של העבר ועל דעות קדומות, ששררו בעיקר אצל הקומוניסטים. הללו טענו, כי "החלוק" מקיים קשרים עם היודנראט. חברי השח"צ ניסו להסביר, כי מרדכי ט. מקיים קשרים עם באראש, כדי להוציא ממנו ידיעות, וכדי להיעזר באמצעים הכלכליים שהוא יכול להעמיד לרשות העניין. כהוכחה תבאנו את קשרי אני עם

בארש. טענת הקומוניסטים היתה, כי תקשרים של אנשי „תחלוצ“ הדוקים ביותר, ואין הם סומכים עליהם. לא היתה לאנשי השוהיצ מטרה נעלה יותר, מאשר להביא לאיחוד הכוחות הלוחמים. ואמנם קם הדבר, ובזמן המרד, לחמו זה בצד זה — חלוצים, בוגדאים, קומוניסטים ומתיר-מספר של „סתם“ יהודים, ללא השתייכות אירגונית מוגדרת, ומטה לשאלה נוספת: האם מוצדקת היתה, בקרא לזה כך, הדביקות בלחיסה. בה נקטו חברי האירגון היהודי הלוחם בגיטו? ושוב אין זה צניין של אפולוגטיקה. בסופו של דבר, קבעה השאלה: מה היא נקודת המוצא לכל תחלטה שהתקבלה. נקודת המוצא היתה המציאות של ה„פתרון הסופי“, אני משתמשת במושג זה, לשם נוחיות ההסברה. כי הוא אשר ידע היום לכל, כאמור, קראנו לזה החשמדה הטוטאלית. אותה הערכנו כמציאות של ממש, לצערנו, היתה זאת הערכה נכונה ומטה הכוונה של הלחימה שהצענו ליהודים, לא יכול היה להיות מוצא על ידי חוגים או אישים שנאחזו באמונת שוא, כי חלום הבלהות יחלוף איך שהוא, ובבוקר אחד יתעוררו ויקרה נס. לא יכול היה לבוא רציון הלחימה ממקור בו היתה קיימת אשליה בנוגע לאופיים של הנאצים. השתדלנות היהודיה שיכולים להיות לה אספקטים חיוביים בגולה הטרנס-נאצית — מי שנאחז גם בה בגיטו, לא ידע ולא הבין באיזה עולם הוא חי, אבל מי שחי כיום, סוכרר לדעת, מוכרח להבין באיזה עולם חיו בני עמו שהושמדו. היום שואלים לא פעם: האם היה זה הכרח שכולם ימותו? כל החלוצים, כל הפעילים, פאר הנוער? התשובה חייבת להינתן: את המוות כפו על היהודים, הלחימה אמרה בחירה בחיים „איש כלבבו“, הנאצים פסקו את דינם והיה בכוחם לבצע פסק דין זה, לאל ידם של היהודים היה לנסות ולהשיב מכה מוגבלת, זו יכולה להיות בתנאים אלה, החגנה היחידה על הקיום היהודי, מכל מקום, הסיכוי להישאר בחיים לא היה בשום פנים ואופן, גדול יותר לאיש שהנאצים נטלוהו בידיו, ומבחינת הקיום היהודי לטווח ארוך, עם פרספקטיבה היסטורית, היה המרד, התמרור שיאיר לדורות.

בחי החברים של האירגון הלוחם בגיטו ביאליסטוק, שלטה שליטה מחלטת, ההיצמדות למטרה: הלחימה, ביאליסטוק צמחה לשלוחה לחממת לאחר הנסיון המר של פונאר ולא היו לנו כבר כל אשליות, ללא היצמדות זאת וללא הדביקות הכמעט פאנאטית למטרת הלחימה, ספק גדול אם המרד היה יוצא לפועל, היו אלה חיים ללא נסיון ליישומם, ללא נסיון לחפש מיפלט ולו גם לרנע בשיר, בטבע, אפילו לא ביומן, בו יכול אדם לשתתף עם עצמו ולקלל את העולם. מרדכי טנגבאום שידע במקביל להכנות למרד, להתמכר לכך, בגיטו, אך גם מרדכי הפסיק לטפל בארכיון ולכתוב ערב המרד, אין ספק לדעתי, כי צדקנו כאשר דגלנו במתן הפרימאט למרד בגיטו וללחימה בצמוד להמוני היהודים הכלואים בו. ושוב הפעם, אם לדון מנקודת ראות של הערכה היסטורית, הרי אי-אפשר להכחיש את העובדה כי במוקדם או במאוחר, בתוקף המציאות שהוכיחה את עצמה כזאת כפי שהנוער התלוצי ראה אותה מיד בתחילתה, הגיעו כולם, כל חלקי החזית הלוחמת בסחתרת שבגיטו, למסקנה כי אין דרך אחרת אלא המרד המוויני, וכי כל יתר הדרכים היו חסומות א-פריורי, כאשר תדרה הכרה זאת, בתוקף העובדות שלא ניתן היה לפרשם אלא כהשמדה טוטאלית — קם והאיחוד המצומת.

הנאצים הכתיבו לנו את המציאות של פונאר, של יודנראט, של עבודות ורעב בגיטו, של מחנות השמדה, של האשליה המנוונת כי התלק יוכל להינצל על חשבון הכלל, אח על חשבון אחיו, בן — על חשבון אביו, שיטות האליה המכוונת, באו כדי להסתיר בפני

היהודים את המציאות כולה — זו של הפתרון הסופי, רק מי שלא נתן שיפוטו בפניו צעף שמבט דרכו, מקהה את החושים, רק הוא יכול היה להוביל למרד.

כבר בפברואר 1943, בזמן האקציה הראשונה, כמתצית השנה לפני חיסול הגיטו והמרד, החליטו אנשי האירגון הלוחם של השוה"צ והקומוניסטים, להיצמד לעיקרון שאין נותנים להוציא יהודי מן הגיטו ללא תגובה, במידה ואפשר היה לתת אמון לידיעות שמקורן היה בגרמנים וביודנראט. ידוע היה כי מהגיטו יוציאו "רק" כמה אלפים של יהודים, בסוף התברר כי הוציאו 12 אלף, אשר הובלו לטרבלינקה, הנשק של האירגון היה דל, רובו — סכינים, נורות סגולות חומר כימי, תגרים לכוזיות, למרות זאת, החליטו המסתה, ובראשו מפקדו אדק בורקס, לא להסתתר בבתי תחרושת, אלא לנסות ולפעול, באופן אישי יכלו הלוחמים להתקבל בבתי תחרושת שבגיטו, וכך לדחות את יום הדין של עצמם הם, כמובן, בכך לא היו דוחים את יום הדין שהגיע בשביל אותם 12 אלף היהודים שהובלו לקרונות. הם החליטו לא לשלם את המחיר של 12 אלף יהודים בעד דחיית יום הדין של עצמם, ימים אלה של האקציה הראשונה, היו ימי משבר טראגי ממש לאירגון הלוחם, והוא חדר לכל תחומי החיים: א) היה המשבר הגדול שהביא לקרע עם באראש, אשר החליט לשלם את המחיר, כדי להציל את שיטת "ההצלה" המיוחדת שלו, הוא יכול היה להוציא חלק מהלוחמים שנתפשו חיים בעת ההתכנסות הראשונה בין הלוחמים לנאצים, אך הוא לא ניסה אפילו להצילם, ואף התכנסו להם. ב) היה זה משבר ביחסים עם חברי האירגון הלוחם השני, חברי "דרור", בהם ראו חברי השוה"צ, בעלי ברית הקרובים ביותר, חברי "דרור" החליטו לדחות את יום הדין וללכת לבתי תחרושת, מתוך הנחה כי כך תהיה להם שהות נוספת להכין את הנשק ואת הלוחמים ליום המבחן, המרד. אמנם, היתה החלטה מוקדמת משהתפת של השוה"צ ו"דרור" שאין לשלם יותר בחיי יהודים בעד קיום הגיטו, מאחר שהיו אלה הימים שלאחר פוגאר, חלמנו, אחרי טיהור כל איזור ביאליסטוק מהיהודים אשר נשלחו לטרבלינקה, הית זה אחרי הגירוש הגדולים מווארשה. החלטה זו נפלה כאמור, במשותף, לאחר נסיונה המר של וילנה, בה הוכחדו כ-60 אלף יהודים, מיד עם תחילת הכיבוש הנאצי, סבלי שתהיה שהות מספקת לפתוח בהתנגדות, הפחד שמא "נפסיד את השאנסה" האחרונה להילחם תוך כדי תהליך של השמדת חלקיות בלתי פוסקות. ההחלטה הזאת המשותפת, כאמור, התבצעה רק על ידי חלק של האירגון הכללי ותוצאותיה היו טראגיות במיוחד בשביל אנשי השוה"צ, השוה"צ איבד את מפקד האירגון הלוחם, את אדק בורקס ואת טובי הפעילים של הקבוצות הלוחמות, דבר זה הוביל למשבר הנוסף, ג) הופיע המשבר הפנימי, הנפשי בקרב חברי האירגון הלוחם, חברים אחדים שחלקו כל הזמן על הדרך ה"אקסלוסיבית" למוות" ראו בתוצאות הנסיון הראשון הוכחה כי אמנם הם צדקו ולא הנהגת האירגון.

כפי שהננו רואים, היתה הדרך למרד, מלאה תהתמים, קשיים פנימיים ונדרשו כוחות נפשיים, מעל ליכולת השגתנו היום, כדי לתגוע לקרב האחרון.

בעיות אלה שהועלו לעיל, אינן הבעיות כולן, אך נדמה כי הן הן העיקריות בבואנו לסקור ולנסות לסכם את המרד ואת לקחו במבט ארוך המופנה לעבר מאורעות מלפני 25 שנה, וארוך מזה הפונה לעתיד.

SUMMARY

Twice in Auschwitz, by Betsalel Mordowicz.

The author of these memoirs is Betsalel Mordowicz, a man who was twice taken into the Auschwitz Concentration Camp, and succeeded in surviving.

In Slovakia, Mordowicz remained for a short time in the underground, among a group of five Jews, all concentration camp escapes. There, they met the Papal Legate, told him the true story about Auschwitz and demanded action by the Free World.

By chance, Mordowicz was arrested again, and handed over to the Gestapo by the Slovakian Police. As a Jew, he was sent to Auschwitz, and so, for the second time, he came to the same death camp.

Thanks to the solidarity and help of other veteran prisoners who knew him, Mordowicz succeeded in hiding his identity. He remained in a small camp near Auschwitz until the end of the war.

Two Hard Weeks, by Pinhas Zajonc.

Pinhas Zajonc tells of his life in hiding in a forest, in a short, autobiographical chapter. Zajonc was a young child in Eastern Poland, when his family decided to keep away from gentiles during the war. But, in the forest, too, there were enemies, and the German soldiers found their hiding place in a cave.

Zajonc saw his family killed, and only he and one of his relatives survived.

Three essays are dedicated to the 25-th anniversary of the Bialistok Ghetto Uprising

1. In a summary, Halka Grosman, one of the leaders of the Bialistok underground, relates the development of Jewish fighting organizations in Bialistok. She tells about the difficulties and obstacles in the way of establishing connections with the partisans in the forest.

She also describes the relations between the Jewish fighters and the Polish underground in Bialistok.

2. Dr. Shimon Datner, a historian and former partisan, describes the flight of the first group of Jewish fighters from the Bialistok Ghetto into the forest. Dr. Datner himself was the leader of the group and active in the Bialistok communist underground. Their escape from the Ghetto was accompanied by many troubles and dangerous adventures. The author tells the whole story with talent and detachment.

These memoirs of Dr. Datner were presented to the Moreshet Archives several years ago, and we publish them in our issue for the first time.